

A vándorló bukovinai magyarok

AZ ERDÉLYI KÁRPÁTOKON túli területen jelentős magyar népcsoportok élnek: a moldvai, bukovinai és havasalföldi magyarság népcsoportjai. A moldvai magyarság Moldova egyik ősfoglaló népe, a bukovinai magyarság több mint másfél-század előtt vándorolt mai hazájába, Havasalföld felé pedig napjainkban is állandó az elvándorlás. Közös nevük általában a „csángó”, bár ők magukat soha nem nevezték csángóknak, sőt a bukovinai magyarok egyenesen sértőnek tartják az ily elnevezést. A közbeszédből azonban nem lehet a csángózást kiirtani, a „csángó” név a Kárpátokon túli magyarság gyűjtőneveként él a köztudatban.¹

I.

A BUKOVINAI CSÁNGÓK, vagyis magyarok ősei azok a csíki székelyek voltak, akik a Siculicidium idején, a madéfalvi veszedelem után menekültek Moldván át Bukovinába. Múltjuk és telepedési történetük a legismertebb a magyar népmozgalmi történelemben. A kivándorlást előidéző gazdasági, társadalmi és politikai okokat teljesen tisztázta a történelemkutatás s a társadalomkutatás számára rendkívül becses, hogy e népmozgalom csaknem minden mozzanata és adata ismert.

A bukovinai betelepítés rövid története

A BUKOVINAI MAGYAROK kivándorlása a székely határőrezredek szervezésével esik egybe. A Mária Terézia által elrendelt székely határőrezredek felállításával kapcsolatos intézkedések és az osztrák tisztek erőszakosságai annyira felzavarták a székelység életét, hogy végül is nyílt lázadás tört ki egyrészt az erdélyi főkormányzók, másrészt meg a főkormányzóknek behódolt székely főnemesség ellen. Bukow generális, Erdély főkormányzója, erélyes kézzel fordult a lázongók ellen. Intézkedései még inkább feltűzték a székelységet s mikor 1764. januárjában az elkeseredett székely tömegek a csíkmegyei Madéfalván tiltakozásra gyűltek össze, Carato alezredes körülvette az alvó falut s azt ágyukkal lövette. Mintegy

¹ A „csángó” név eredetére és jelentésére vonatkozó irodalmat l. „Magyar Etymologiai szótár” VI. füzér, 842. l.

négyszáz halott és nagyszámú sebesült esett áldozatul e páratlan vérengzésnek s következményeképpen e gyilkos éjszaka után (1764. január 7.) az elkeseredett és az uralommal szemben tehetetlen nép az egyre szigorúbb határőrizet ellenére is mind tömegesebben menekült át Moldvába, Alcsík, Gyergyó és Kászon, valamint Háromszék északi részéből.

A bujdosó székelységet a moldvai csángó magyarság segítette útjában, míg megtelepedhetett. Egyrésztük a szeretmenti ősmagyar falvakban telepedett meg, másrésztük a moldvai fejedelemtől nyert oltalommal új községeket alapított a Tázló folyó mentén. *Pusztina, Sóskút, Belényes, Draló, Nagyszalánc, Kisszalánc, Szalacka, Sóstarló, Szamoska, Csügés, Lécped* és *Lábnik* a székelység e vándorútjának első állomásai. A letelepülés egyetlen hiányzó adata, hogy a Moldvába menekült székelység számát nem ismerjük.

A kibujdosott székelyek több mint egy évtizedig éltek zavartalanul Moldvában. 1776–77. év telén azonban a Szamoska községben megtelepedett száz család otthagya telephelyét és Bukovinába költözik át, valószínűleg a kolozsvári származású báró Splényi tábornok meghívására, aki az osztrák fennhatóság alá került Bukovina katonai megszállását irányította.

BUKOVINÁBAN már a székely betelepítés előtt is éltek magyarok. A moldvai csángók és a közéjük bevándorolt székelyek közül többen költöztek át az idők folyamán Bukovinába. Okolicsányi Sándor jezsuita atya 1744-ben arról tesz jelentést, hogy a Rákóczi szabadságharc egyik emigránsa, Ilosvay 1720-ban Stojezinban telepedik meg menekült társaival és egy bizonyos számú moldvai csángóval. A korábbi és az Ilosvay-féle betelepültek további sorsáról azonban semmit sem tudunk.² Tudjuk ellenben, hogy a bukovinai megszálló csapatokat szintiszta magyar ezredekbe állították össze, s így a bevándorló székelyek otthonosan érezhették magukat az új környezetben. Ez a száz család alapította meg 1777-ben *Fogadjisten* és *Istensegits* községeket a Szucsáva folyó mentén, Radautz város közelében. A fogadjisteniek vándorútja azonban ezzel még nem zárult le. A falu felépítése után nemsokára határunkban a Capri-család birtokot vásárolt s minthogy a birtokszerzési okmányból azt állapította meg, hogy a falu is beleesik a megvásárolt területbe, a falu lakosságát jobbágyszolgálatra akarta kényszeríteni. A székelyek azonban, akik éppen nemesi előjogaik megsértése miatt vándoroltak ki hazájukból, szétbontották faházaikat és újból felépítették községüket a völgyben, hogy a kényszerű és gyűlölt jobbágyságtól megmeneküljenek.

ÚGY LÁTSZIK, hogy a hatóságok teljesen meg lehettek elégedve a Bukovinába telepedett székelyekkel, mert gróf Hadik András, Erdély, Galícia és Bukovina főkörmányzója 1784-ben javaslatot tesz az udvari haditanácsnak, hogy a Moldvába menekült székelységet hívják Bukovinába és telepítsék ott le. Bukovinában ugyanis ebben az időben négyzetkilométerenként alig hét lakos élt s a tartomány benépesítése nagy gondot okozott a kormánynak. Hadik gróf tervét elfogadta a haditanács és annak keresztülvitelét Enzenberg Károly tábornokra, Raicsevich jászvásári osztrák ügyvivőre, valamint Beddäus cs. kapitányra bízta. Beddäus hét altiszt, egy felcser és egy betegápoló kíséretében indult Moldvába, hogy ott az

² Prof. H. J. Biedermann: Die Bukovina unter österreichischer Verwaltung. Lemberg, 1876. 62. l.

osztrák ügyvivő támogatásával kieszközölje a székelyek áttelepítését. De mivel Racicsevich ügyvivő minden ügyeskedése mellett sem tudott a fejedelemtől eredményt elérni s a diplomáciai eszközök sikertelennek mutatkoztak, Mártonfy Mór minorita atyát, Istensegíts és Fogadjisten lelkesét bízták meg a székely betelepítés megoldásával.

Mártonfy korábban a moldvai csángók között élt s a moldvai magyarság bizalmát teljesen bírta – kecsegtető volt tehát, hogy útja eredménnyel végződik. Azon a címen látogatott Moldvába, hogy szőlővesszőket vásárol, de bizalmas utasítása szerint a menekültek közt végzett toborzást, közvetítvén, hogy az osztrák kormány büntetlenséget ígér a katonai kötelezettség elől kimenekülteknek, azonkívül ingyen telket és szántóföldet, gazdaságuk jövedelmező beindításáig a családfőeknek napi 6, feleségüknek 3 és gyermekeiknek fejenként 2 krajcár pénzbeli támogatást ad, továbbá 50 forint kamatmentes házépítési kölcsönt tetszés szerinti visszatörlesztéssel, családonként 20 forint négy éves kamatmentes kölcsönt a gazdasági eszközök beszerzésére és ötévi adómentességet. Ígéretet tett egyben, hogy minden 50 családnál nagyobb lélekszámú községben államköltségen templomot építtet. Sikerült is megnyernie a székelyeket, úgyhogy 1784. év novemberétől 1785. év tavaszáig három nagyobb csoport hagyta el Moldvát. 1784-ben 67 család, 1785-ben 27 család költözött át Bukovinába. A 94 család létszáma 394 főt tett ki. Magukkal vittek 41 lovat, 7 csikót, 167 ökröt, 75 ökörborjút, 118 tehenet 63 üszövel és 82 szekeret. A bevándorlók minden adatáról pontos feljegyzéseket őriz a bécsi Kriegsarchivum. A feljegyzések szerint voltak a bevándorlók között olyanok is, akik 20–40 éve éltek Moldvában, valamint több magyar (nem székely katonaszökevény) családfő. Az udvari haditanács az első jelentés vétele után meghagyta Enzenbergnek, hogy a jövőben csak székely emigránsokat és katonaszökevényeket telepítsen be. A bevándorlókat Istensegíts és Fogadjisten környékén telepítették le a maguk választotta földekre s az osztrák hatóságok a telepítéssel kapcsolatos minden ígéretüket szószerint betartották.³

Az 1785. év második felében és a következő év folyamán újabb 2287 lélekkel szaporodott a bevándorlók száma. Az újonnan betelepültek 1785-ben *Hadikfalvát*, *Józseffalvát* és *Laudonfalvát*, 1786-ban pedig *Andrásfalvát* alapítják meg. A laudonfalvi magyar telep nem sokáig állott fenn, mert a lakosság – összesen mintegy 30 család – Hadikfalvára költözött át. Ugyanilyen sorsra jutott *Tomnatik*, mely községet 1826-ban alapította meg 30 andrásfalvi és hadikfalvi család. Alapítóik rövid idő múltán visszaköltöztek anyaközségeikbe. Józseffalváról a szomszédos *Strojești* községbe költözött át néhány család. Ezek idő múltán részben visszatértek, részben pedig beolvadtak a község román lakosságába. A bevándorolt székelység lélekszáma 1786-ban 2.687 lélek.

Első jelentések a bukovinai magyarokról

A BUKOVINAI MAGYAROKRÓL 1824-ben érkezik az első beszámoló. Kiss Károly hadnagy ír róluk a „Tudományos Gyűjtemény”-ben *Holmi apróságok Bukovinából* cím alatt. Kiss hadnagy bukovinai szolgálata közben került a magyar

³ *Kis-Várday Gyula: A bukovinai székely falvak. „Népélet”, Budapest. XLIV. évf., 3–4. sz. 131. l.*

falvakba. Először – mint írja – úgy vélte, hogy a honfoglaló magyarok egyik csoportjával találkozott, s csak később tudta meg származásuk és betelepedésük történetét. Rövid lélegzetű ismertetésében beszámol akkori lélekszámokról. Eszerint Józseffalván 395, Andrásfalván 1.041, Hadikfalván 1.330, Laudonfalván 1.327(?), Istensegítsen 1.327 és Fogadjistenen 677 magyar élt. Végösszegben 5.449 főben állapítja meg a hat község lélekszámát. (Összeadva 6.097 jön ki. Laudonfalvánál tehát nyilván sajtóhiba van s annak helyes összege 679 lehetett.) Adatai forrását Kiss nem jelöli meg.⁴

Bukovinai magyar véreinkről Gegő Elek Ferenc-rendi atyától kapjuk a következő értesítést. Gegő Eleket a Magyar Tudományos Akadémia küldötte ki a moldvai magyarság helyzetének felderítésére. Beszámolóját a *Moldvai magyar telepekről* című, 1838. évben megjelent könyvében adta közzé. Könyve függelékében röviden megemlékszik a bukovinai magyarságról is. Adatai szerint Andrásfalván 1.024, Boldogfalván 7-8000 (?). Hadikfalván 1.646, Istenfogadon (!) 700, Istensegítsen 1.292, Józseffalván 800 és Magyarfalván 600 (?) magyar él. Megemlíti még, hogy a lembergi érseki megyében, mely alá Bukovina is tartozik, több magyar születésű pap van, akik Szucsáván, Radautzon és Csernovitzban az ott élő „nagyobb-kisebb számú” magyaroknak nyelvükön szolgálnak. Gegő a bukovinai magyarok számát a városlakókkal egyetemben 7-8000 főben állapítja meg, annak ellenére, hogy csupán Boldogfalva népességét 7-8000 „fő körülínek” tünteti fel táblázatában. Boldogfalva és Magyarfalva község különben sohasem létezett Bukovinában.⁵ Adatait közvetve kapta, sajnos, nem megbízhatóak.

Elfogadhatónak tartjuk Bíró Mózes andrásfalvi református lelkész adatait, aki Kelemen Benjámint, báró Wesselényi Miklós jószágigazgatójához intézett, 1842. június hó 12-én kelt levelében számol be a bukovinai magyarságról. Bíró Mózesnek az Erdélyi Múzeum Egylet levéltárában őrzött levele szerint Fogadjisten lélekszáma 183, Istensegítsé 1.580, Hadikfalvái 1.334, Józseffalvái 300 és Andrásfalvái 1.879 fő, összesen 5.276 fő volt.⁶ Bíró adatai iránt azért vagyunk bizalommal, mert leveléből kitetszőleg az ott élő magyarság életkörülményeiről a legnagyobb lelkiismeretességgel ad számot. Levelében leírja az öt község földrajzi helyzetét, foglalkozik az iskolaüggyel, vallásitanítással, a tanítók és papok helyzetével, valamint a nép erkölcsével. Ebben az időben Andrásfalván, Hadikfalván és Istensegítsen volt iskola, de tanítót csak Hadikfalván tartottak. Andrásfalván és Istensegítsen a papok végezték a tanítást, viszont Fogadjistenen és Józseffalván csak vallásoktatásban részesültek a gyermekek. A tankönyveket Magyarországról és Erdélyből szerezték be. Andrásfalván 1835-től a reformátusok külön iskolát tartottak fenn. Az iskoláztatásra nézve a következőket írja: „Mind a katolikusoknál, mind a reformátusoknál részszerént a népiskoláktól idegensége, mely még egészen meg nem győzethetett, részszerént a nép nagyobb részének szegénysége, tanítók, könyvek nem léte s más akadályok miatt nem éppen kívánt sikerrel foly az iskolai nevelés. Ezen tekintetben még felettébb sok, amit kívánni s tenni lehet”. Az egyházi ügyekkel kapcsolatban beszámol a templomok helyzetéről. A telepítés idején

⁴ *Kiss hadnagy*: Holmi apróságok Bukovinából. Tudományos Gyűjtemény. Pest, 1824. VII. köt. 100. l.

⁵ *P. Gegő Elek A moldvai magyar telepekről*. Buda, 1838. 117. l.

⁶ Az E. M. E. Wesselényi-levéltárában. Bíró levelét Dr. Szabó T. Attila az E. Helikon, 1939. évi augusztus-szeptember havi számában tette közzé.

fakápolnákat építettek (a házak is fából épültek), azok közül azonban az istensegítsi, hadikfalvi és andrásfalvi kápolnák tönkrementek, úgyhogy most „árendált házakban tartatik az isteni tisztelet”. Az andrásfalvi reformátusoknak van templomuk. „Erkölcsiségre nézve – írja – fájdalom! az itt való magyarok különösen megvagynak bélyegezve. Ma ugyan már a magyarok sem rosszabbak a többi lakosoknál, de a régebbi időkben átalok esett sok tolvajlások és ragadozások rossz nevet szereztek nekik és az első ítélet mind e mai napig megmaradt ellenek, mind a föld népénél, mind a tisztségeknél”. Az „orzást” különben Gegő is megemlíti.⁷

A betelepített 2.687 főnyi törzslakosság lélekszáma tehát egy félévszázad alatt megkétszereződött. A bukovinai székelység, mint idehaza, ott is rendkívül szaporamaradt. A nyolc-tízgyermekes család nem ment ritkaságszámba. Az 1880. évi osztrák népszámlálás már 9.887 lelket talál az öt községben, annak ellenére, hogy 1845-ben, 1846-ban, valamint 1866-ban a kolera tizedelte meg a lakosságot, 1846-ban és 1865-ben pedig éhínség pusztított, 1886-ban súlyos járvány lépett fel, a difteritisz, mely három éven át szedte áldozatát, 1000–1200 gyermek halálát idézve elő.

A bukovinai székelyek helyzete a 1848. előtti időkben – írja Jancsó Elemér – se jobb, se rosszabb nem volt, mint az osztrák birodalom többi jobbágynak sorsa. Azok, akik a nagybirtokok közelében éltek, sokkal rosszabb helyzetben voltak, mint szegény, de önálló életet élő társaik. Földesuraik rabló és gonosz bánásmódja még ma is él a nép emlékezetében. Józseffalván még ma is sokat beszélnek azokról a kényszermunkákról, amelyeket annak idején törvényesen vagy törvénytelenül földesuraik rájuk kényszerítettek. Különösen a tisztartók kegyetlenkedései lázították fel nem egy ízben a békés és türelmes józseffalviakat. Elkeseredésük a múlt század első negyedében érte el tetőpontját és néhány évtizedes telepes élet után nagy részük titokban, éjjel Moldvába szökött vissza, hogy földesuraik zsarnokságától megszabaduljon. A kimenekült családok helyébe a falu egykori urai románokat hoztak. Így lett a múlt század első negyedében az azelőtt tiszta magyar községből egyelőre magyar többségű, de vegyes lakosságú falu.⁸ Csak a jobbágyfelszabadítás szünteti meg a visszaélések nagy részét és javít a bukovinai magyarok helyzetén.

A dévacsángótelepi László János társadalomtörténeti rajza

LÁSZLÓ JÁNOS, dévacsángótelepi telepes gazda rendkívül becses településtörténeti és társadalomrajzi adatokat gyűjtött össze és őrzött meg a bukovinai magyarság múlt századbeli életéből *A bukovinai magyarság története* című, kéziratban levő terjedelmes munkájában. Ez a népmonográfia azért is becses, mert nem történész, nem társadalomkutató írta, hanem a népcsalád egyik egyszerű, de világosan látó és értelmes tagja. Munkájában a nép gondolkozásmódját, a vele kapcsolatos dolgokról való felfogását és ítéletét rögzíti meg.

A betelepülés után a községek lakosságát az ősi székely községi rendszer szerint tizedekre osztották. Minden tized élén a „tizedes” állt, aki a tizedéhez tartozó lakosság felnőtt férfiai a megállapított sorrend szerint éjszakai őrésére, „estrá-

⁷ P. Gegő Elek i. m. 119. l.

⁸ Jancsó Elemér: *A bukovinai magyarság*. Kolozsvár, 1938. 4. l.

zsára” rendelte, a közmunkákban a tized felügyeletét gyakorolta s a tized életében észlelt eseményekről a bírónak jelentést tett. A községi előljáróságot a községi bíró, a képviselőtestület és két esküdt alkotta. A képviselőtestületi tagokat a legtöbb helyen „deputások”-nak nevezték, a román „deputat” (képviselő) szó után. Az esküdteket egyes községekben „bájgor”-oknak, a községi szolgálkat pedig hol „vatmán”-oknak, hol „jurat”-oknak nevezték. „A községi bírák” – írja László János – „valóságos hatalmasságok voltak. Nemcsak parancsoltak, hanem büntettek is. A község belrendjét illetőleg testi fenyegető jogkörrel rendelkeztek, amit némelyik a kegyetlenségig gyakorolt.” Istensegíts egykori bírójáról, Kajtár Antalról sok kegyetlenség maradt fenn a nép emlékezetében. „Az én nagyapámnak – emlékszik vissza László – bíró korában az egyik bosszúskodó komája ittas állapotban elnekelte: Megdöglött a bíró lóva, nyúzza meg a bíró maga c. nótát. Ezért az öreg lefogatta, vasra verette és saját kezeivel úgy elverte a „kedves komáját”, hogy három hónapig nyomta az ágyat. Ezekért nem történt semmi bajuk a bíróknak.”

A nyugodt népi életet a katonáskodás, a dézsma és a robot nehezítették meg. Bár a Bukovinába való betelepedésükkor magukra vállalták az „onus militandi”-t, de annak csak kényszerűségből tettek eleget. Lelkük mélyén még ott izzott a madéfalvi veszedelem véres emléke és az osztrák katonaság elleni gyűlölet. Aki tette, igyekezett elmenekülni a sorozó bizottság elől, hogy megszabadulhasson a 8–12 éves „keserű” szolgálattól. Később, mikor a katonai szolgálat idejét három évre korlátozták, már másképp gondolkoznak a katonaság felől s szégyennek tartották, ha valaki nem vált be katonának. Legtöbbjüket a lovassághoz sorozták, de előszeretettel osztották be a gyalogságnál szolgálókat is lóápolóknak.

A betelepédést követő három év elteltével robotszolgálatra és dézsma- szolgáltatásra voltak kötelezve a telepések, Andrásfalva, Hadikfalva és Józseffalva a görögkeleti egyházalap birtokán. Istensegíts Wolanczky József serbonci, Fogadjisten pedig a báró Capri-család jakobesti birtokán. A robot heti egy napszám, szükség esetén igával. A görögkeleti egyházalap és a Capri-család birtokán robotra kötelezetteknek összesen sem volt annyi panaszkodó, mint azoknak, akiknek Wolanczkyknál kellett robotot teljesíteniük – írja László. „Wolanczky mindig talált ürügyet a robotnapszámok megsemmisítésére. Megkívánta, hogy a kezdetleges fa- ekékkel egyenletes fekvésű barázdákat szántsanak. Egyetlen „vétek” a napszám elvesztését vonta maga után. A szántókat este felé az udvari alkalmazottak hármassal, esetleg ötös csoportja vizsgálta felül és szótöbbséggel hozott ítéletet a végzett munkáról. A kapálásnál megkívánták, hogy a szórva vetett kukoricaszálakat szabályos távolságra hagyják meg egymástól. Az nem számított, hogy esetleg vetéshiányok mutatkoztak. „Kivágtad, hogy az urat evvel megkárosítsd.” A szerencsétlen emberek a sűrűbb részekből földestől kiásott kukoricaszálakat lopva plántálták át a csupasz területekre és bőségesen locsolták vízzel, hogy ne száradjanak ki az át- plántálás miatt. E munkánál volt a legkönnyebb a napszámok megsemmisítése. A fentebb ismertetett bírálóbizottság egy-két „sukkos” (55 cm) hosszú pálcikát használt a kukoricaszálak távolságának a leméréséhez s ha egy kapált területen tíz távolsági eltérést talált, a napszámot megsemmisítette. Az aratást kizárólag kézi sarlóval kellett elvégezni. Minden egyes napszámoknak egy kiszabott területet kellett naponta learatnia és bekötnie. Itt a napszámok megsemmisítésére ürügyül szolgált a bekötött kévék egyenlőtlensége. Abroncsszerű mérővel mérték meg a kévék vastagságát, s ha csak egyetlen egy is meg nem felelt, az összes kévéket mind ki-

vagdosták, melyet aztán éjjel kellett újból bekötözniük, annak ellenére, hogy napszámjuk meg lett semmisítve. Minden egymásután elvesztett 3 napszámra még egy negyediket is rásóztak. Evvel az eljárással aztán elérték azt, hogy akárhány jobbágy az év végén több napszámmal tartozott, mint az év elején. A cséplést lóval eszközölték, nyomtatták a legcsikorgóbb téli hidegben. A szérűben talpra állított kévéket pórásra fűzött és körbe kergetett lovakkal tapostatták ki. E munkánál jaj volt annak, akinek a lova a gabona közé ganélt. A napszám megsemmisítésén kívül még botozás is járt. A hét közben imigyen büntetett jobbágyokat szombaton délután az udvarba terelték, Wolanczky jelenlétében deresre vonták és egy hercules természetű udvari hóhérral megbotoztatták. Minden egyes esetért két botütés járt s voltak olyanok is, akik egyszerre húsz botot kaptak. Az így kihasznált jobbágyok saját birtokukat voltak kénytelenek elhanyagolni. A földek a szükséges évi kenyeret sem tudták biztosítani és részleges éhínség ütötte fel a fejét a községben.” A folytonos zaklatás és embertelen bánásmód többeket arra bírta, hogy földjeik hátrahagyásával Moldvába vándoroljanak vissza. A tehetősebbek jól fizetett cselédek tartottak a robotmunka elvégzésére. Szerencsétlen helyzetükben csak akkor következett változás, mikor feljelentést küldtek Wolanczky ellen Bécsbe. Wolanczkyt a feljelentés alapján Bécsbe idézték, de útközben, Lembergben öngyilkosságot követett el. Örökösei már emberségesebben bántak a néppel, míg 1848-ban fel nem szabadultak a jobbágyszolgáltatások teljesítése alól.

A robot mellett a dézsma is súlyos kötelezettséget jelentett. A dézsma Bukovinában nemcsak a termények tizedének, hanem a jószágállomány tizedének a beszolgáltatására is kiterjedt. A dézsmát a dézsmabiztos szedte be. Ezt a hivatalt rendszerint licitálás útján vették meg az udvartól. A dézsmabiztos teljes mentességet élvezett a robot és dézsma tekintetében s javadalmazása a beszedett dézsma tíz százaléka. A dézsmát a biztosok egyéni termésbecslés alapján számították ki, mely ellen nem volt fellebbezés. Úgy nyúzhatták a népet, ahogy nekik tetszett. Természetes, hogy a behajtott dézsmatöbbletből tekintélyes mennyiséget tarthattak meg maguknak, „amely a dézsmabiztosok meseszerű hirtelen meggazdagodását eredményezte. Oly terjedelmes parasztvagyonokat harácsolnak össze, ami három generáción keresztül utódaiknak úri életmódot biztosított és csak a mai napokban élő negyedik nemzedék kezein zsugorodott össze, megélhetést alig biztosító vagyonná.”

A bukovinai magyar falvakban az idők folyamán több német iparoscsalád is megtelepedett, úgyszintén kisebb betelepedés történt a Lemberg-Itzkány-i vasútvonal építése alkalmával, amikor a németek mellett lengyelek és ukránok telepedtek le. Románok, ukránok és lengyelek a módosabb gazdák házához cselédként is bekerültek. Ezek 70 – 80 százaléka – állapítja meg László –, benősülés útján elmagyarosodott, „akiknek ma még csak fel sem lehet említeni, hogy nem magyarok. Ezt olyan sértésnek veszik, hogy készek érte verekedésre vetemedni.” A román-magyar vegyesházasságoknál csaknem kizárólag a vőlegény román. A megfordítottja szinte ismeretlen. A magyarok és románok közötti összeházasodás különben is ritka.

László János a fajtisztaság tekintetében öt osztállyal osztályozza a községeket: Istensegítsnek 1, Hadikfalvának 2, Andrásfalvának 3, Józseffalvának 4 és Fogadjistennek 5 az osztályzata. A legtöbb vegyesházasság tehát Fogadjistenen történt, míg a legtisztábban Istensegíts tartotta meg faji zártóságát.

A múlt század második felében, mint csaknem mindenütt, a jobbágyfelszabadítást követően, megindult a bukovinai magyarság agráreladósodása is. A nyolcvanas években hosszú lejáratú kölcsönöket vettek fel, ezek törlesztését elhanyagolták, s mikor a kölcsön a lejárat felé közeledett, hogy az árverést megelőzzék, egymás után áruba bocsátották földecskéiket. A nagy kínálat folytán lezuhant földárak mellett zsidók vásárolták fel a parcellákat, akik ily módon szép középbirtokokat alakítottak ki és éltek be a magyar falvak határaiba. A másik oldalon viszont megindult a földnélküliek osztályának a kialakulása. Ezt a folyamatot elősegítette a betelepített zsidó boltosok lelketlen áruuzsorája is, mely szintén sok család lába alól húzta ki a földet. Mikor az osztrák hatóságok az áruuzsora elleni küzdelmet megindították, már késő volt. Súlyos csapást mért a magyar gazdákra az 1878. évi orosz-román-török háború is. Zsidó vállalkozók hadianyag- és élelmiszer-szállításra fuvarosokat szegődtek a magyar falvakból. A szerződéssel egyidejűleg előleget is adtak a ló és szekér beszerzésére. A fuvarosok vállalkozása azonban nem sikerült, fuvardíjukat nem kapták meg s a legtöbben szekereik hátrahagyásával menekültek vissza a hadszíntérről. Evvel a háborús kalandot lezártak is tekintették. Három évtized múltán, 1907-ben egy csernoviczi zsidó ügynök megtalálta a volt „fontpontosok” névjegyzékét az előlegkimutatásokkal és annak visszakövetelésére pert indított. A birtokában levő okmányok alapján az előlegösszegeket kamatos kamattal követelte vissza, s így a követelés az eredeti összeg 40–50-szeresére is felrúgott. A visszafizetés elől nem lehetett kitérni s a szorult helyzetből csak úgy tudtak kimenekülni – most már többnyire a volt fuvarosok örökösei –, hogy újabb kölcsönt vettek fel földjeikre vagy ismét eladtak egy darabot.

Mіндеzen csapások mellett nagymértékben hozzájárult a föld elaprózásához, illetve a földnélküliség növekedéséhez a túlszaporodás is. Egyre csak nőtt azoknak a száma, akik az otthoni megélhetés nehézségei folytán Moldvában kényszerültek kenyerüket megkeresni, mint mezőgazdasági idénymunkások.

II.

A magyarországi visszatelepítés

ÉRDEKES, hogy a magyar nemzeti közvélemény csak egy évszázad elteltével vesz tudomást a Bukovinába vándorolt székelyekről. A neves Szádeczky Lajos történész, kolozsvári egyetemi tanár 1880-ban látogatást tett a bukovinai magyar falvakban s úti tapasztalatairól a „Pesti Napló” az évi karácsonyi számában számolt be.⁹ Cikkével a nemzeti közvélemény figyelmét a „hontalanságban sínylődő elszakadt véreinkre” terelte. Evvel a bukovinai magyarság történetében új korszak nyílik meg. A bukovinai magyarság ügye egyre szélesebb érdeklődést keltett, annyira, hogy az 1882. év végén országos mozgalom indul visszatelepítésük érdekében. A visszatelepítésre különösen alkalmas területet adott az Al-Duna szabályozása, ahol telepítésre alkalmas területek jutottak az állam birtokába. A visszatelepítés lebonyolítására országos bizottság alakult a kormány támogatásával, minthogy a magyar kor-

⁹ Dr. Szádeczky Lajos: A bukovinai magyarok közt. „Pesti Napló” 1880. december 25-i száma.

mány politikai tapintatból nem akart abba közvetlenül bekapcsolódni. Az országos bizottság rövidesen 50.000 forintot gyűjtött össze társadalmi úton. Eredetileg ezer ember hazaszállítását tervezték, de a Bukovinába érkező bizottság előtt kétezerrel is többen jelentkeztek. A jelentkezőket nem utasították vissza, úgyhogy ez alkalommal 2.200 telepes vasúti hazaszállításáról gondoskodtak. Kétszáz gazda szekéren indult Erdélyen át az Al-Dunához. A hazatért székelyeket Torontál vármegyében Hertelendyfalván, Sándoregyházán és Székelykevéen telepítették le. E három község ma Jugoszláviához tartozik. Az első telepesek 1883. március 30-án ültek vonatra. Hertelendyfalvára az andrásfalvi reformátusok és néhány katolikus család, Sándoregyházára a hadikfalviak, Székelykevére pedig az istensegísi, fogadjisteni és józseffalvi visszavándorlók kerültek. E telepítés alkalmával összesen mintegy 4.000 lélek került vissza magyar földre.¹⁰

A lecsapolt árterületek pusztaságán megindult a teremtő élet. A nádasok helyén öt év alatt virágzó mezőgazdaságot teremtettek a visszavándorlók, megalapozták anyagi jólétüket, megindultak a gyarapodás útján. Sajnos, 1888. tavaszán súlyos csapást szenvedtek, a megáradt Duna nemcsak a bevetett határokat pusztította el, de elöntötte a falvakat is, teljesen tönkre téve az öt évi kemény és fáradtságos munka minden gyümölcsét. A telepesek közül többen nem is tértek vissza földjeikre. Egyrészt visszament Bukovinába, másrészt a Duna menti és bácskai falvakban széledt el, a többség azonban újból előlről kezdte a munkát.

Az al-dunai visszatelepítés lebonyolítása után a földművelésügyi minisztérium vette át a visszatelepítés ügyét, melynek során több ezer bukovinai magyar került Dévára, Vajdahunyadra, Babsára, Vécére, Magyararnemegyére, Sztrigyszentgyörgyre és Csernakeresztúrra.

A földművelésügyi minisztérium telepítési akciója 1888. évben indult meg. Időközben az al-dunai telepítések után történt még egy telepítés 1883-ban, amikor az al-dunai Gyurgyevó és Bresztovác községekben megszállt hadikfalvi, józseffalvi és istensegísi 125 családot telepítették át az Arad megyei Gyorok községbe. 1888-tól 1892-ig Déva mellett épül fel egy új telep 54 családdal, mely 1910-ben kibővül és 72 családdal szaporodik. Ugyancsak 1892-ben telepítenek Vajdahunyadra is 19 családot. 1900-ban Krassó-Szörény vármegyében Babsa, Beszterce-Naszód vármegyében Magyararnemegye és Szolnok-Dobokában Vécé községbe telepítenek le több családot, ezek a telepítések azonban nem sikerültek, s a telepesek rövid idő múltán szétszéledtek. 1905-ben Marosludásra kerül 13 család. 1910-ben a dévai csángótelep említett kibővítése mellett a Hunyad megyei Csernakeresztúrra is telepítenek le 110 családot, valamint Sztrigyszentgyörgyre 52 családot.

A bukovinai visszatelepítési akciót részben a világháború állította meg, de meg kell említenünk a visszatelepítéssel megbízott közegek szűklátókörűségét, a telepesekkel szemben mutatott tapintatlanságát és sokszor az egyesek részéről sem titkolt ellenszenvet is. A telepítési közegek nem vették tekintetbe a bukovinai magyarság évszázados elmaradottságát és a viszonyai szülte lelki beállítottságát, mely sokkal több jóindulatot és megértést követelt volna, mint türelmetlenséget, melyet velük szemben gyakorta tanúsítottak. Ez a nép nevelésre és vezetésre várt, nem rideg hivatali szigorra, mellyel különösen az alantasabb közegek kezelték. Pedig nem lehetett meglepő, hogy a Bukovinából behozott székelyek műveltségi állapota

¹⁰ Dr. Szádeczky Lajos: A székely határország szervezése 1762–64-ben. Bpest., 1908, 2–7. l.

nem érte el az erdélyi magyar falusi nép műveltségi színvonalát. Az idegen néptengerben élő öt magyar község lakossága az elmúlt évszázadban semmi kapcsolatban nem állott elhagyott hazájával, s annak művelődési fejlődése így semmi hatást nem tudott gyakorolni rá. Papjai túlnyomólag idegen ajkúak voltak, akik tisztán csak a lelki gondozással törődtek. A súlyos szociális helyzetből fakadó szegénység is gátat vetett a műveltségi viszonyok javulásának. A birtokelaprózás korán megindult, úgy hogy egyre nagyobb és nagyobb tömegek váltak földnélkülivé. A földnélküliség új megélhetési lehetőségek felé terelte a népet, aminő a fuvarozás, a „moldvázás” és nem utolsósorban a csempészet volt. A fuvarozás lebonyolítását és a moldvázást, mely alatt a Moldvában való mezőgazdasági idénymunka-vállalást értették, javarészből zsidó vállalkozók szervezték meg, valósággal kiszípolozva a szerencsétlen népet. A szegény bukovinai család gyakorta már a tízéves gyermekét is leszerződtette a moldvai idénymunkára, ahol az embertelen bánásmód, a tömeglakás és a rossz élelmezés nemcsak a fiatal gyermek lelkét, de a felnőtt embereket is eldurvította és közönyössé tette saját sorsa iránt. Sajnos, a moldvai munkavállalásra, bármennyire is irtóztott tőle a nép, mind nagyobb és nagyobb tömegek kényszerültek. A fuvaros élet is durvítólag hatott a nép lelkületére és erkölcsi felfogására, nem is beszélve a csempészetről, mely ha nem is fejlődött a banditizmusig, mégsem példázta a tisztesség és becsület eszméjét. Senki sem csodálkozhatik tehát, hogy a vezetés nélkül hagyott nép nehéz körülményei között nem tudott odaemelkedni, hogy viselkedésében, a visszatelepítés idején, ne lehessen kivétnivalót találni. Mélyen vallásos alaplelkülete és fájának nyílt észjárása azonban hamar hozzásegítette ahhoz, hogy apró-cseprő hibáit levetkőzze és műveltségi hiányait pótolja itthon, abban az új környezetben, ahol megfelelő vezetők befolyása alá kerülhetett.

AZ ERDÉLYI VISSZATELEPÍTÉSEK során 346 család került vissza magyar földre, mintegy 2.500–3.000 lélekszámmal. A bácskai és Erdély-hegyaljai, a három al-dunai és gyoroki, valamint az erdélyi telepítések kapcsán tehát 6.500–7.000 főre rúgott a telepés családok lélekszáma.

Itt közöljük az erdélyi telepítések adatait:

Déva-Csángótelep (Hunyod vármegye):

Telepítési év: 1888–92. 54 házaspár, 97 fiú- és 87 leánygyermekkel, összesen 288 lélek. (Andrásfalváról 248, Istensegítsről 24, Hadikfalvárói 7, Déváról 9.)

Második telepítés: 1910. 72 házaspár, 147 fiú- és 115 leánygyermekkel, összesen 393 lélek. (Istensegítsről, Hadikfalvárói, Józseffalváról, egy pár család Hertelendyfalváról, 1 család Gyorokról, 1 család Békésből.)

Vajdahunyad (Hunyod vármegye):

Telepítési év: 1892. 19 házaspár, 28 fiú- és 27 leánygyermekkel, összesen 93 lélek. (Mind Hadikfalváról.)

Babsa (Krassó-Szörény vármegye):

Telepítési év: 1900. A telepések 1903-ban szétszéledtek, adatok nincsenek.

Vice (Szolnok-Doboka vármegye):

Telepítési év: 1900. 11 család Andrásfalvárói és Hadikfalváról. A telepések a betelepítés után rövidesen szétszéledtek.

Magyarnemegye (Besztercenaszód vármegye):

Telepítési év: 1900. 15 család Andrásfalváról. A telepések rövidesen szétszéledtek.

Marosludas (Torda vármegye):

Telepítési év: 1905. 13 házaspár, 47 fiú- és 25 leánygyermekkel, összesen 98 lélek. (Andrásfalváról, Hadikfalvárói és Istensegítről.)

Sztrigyszentgyörgy (Hunyad vármegye):

Telepítési év: 1910. 52 házaspár, 101 fiú- és 56 leánygyermekkel, összesen 59 lélek. (Hadikfalváról, Andrásfalvárói, Istensegítről, Fogadjistenről, Józseffalvárói, egy páran Székelykevéről és Sándoregyházáról.)

Csernakeresztúr (Hunyad vármegye):

Telepítési év: 1910. 110 házaspár, 212 fiú- és 191 leánygyermekkel, összesen 623 lélek. (Andrásfalváról, Hadikfalvárói, Istensegítről, Fogadjistenről, Józseffalváról. Egy páran Székelykevéről, Sándoregyházáról és Déváról.)

Az amerikai kivándorlás

A BUKOVINAI MAGYARSÁG magyarországi visszatelepedési mozgalma mellett egy Amerikába irányuló kivándorlási mozgalom is megindult. Az amerikai kivándorlás 1905-ben vette kezdetét. Különös és érdekes körülmény indította meg: az osztrák csendőrség Istensegítsen nagyobb arányú lócsempészetnek jött a nyomára. A leleplezett csempészek az igazságszolgáltatás elől Kanadába menekültek, ahol rövidesen telepes birtokhoz jutottak és így biztos révbe kerültek. Kanadában a telepes birtokok nagysága 80 hektárt tett ki, aminek híre Kanada felé terelte a Magyarországra visszatelepülni készülőket egy részének a figyelmét. 1906. év tavaszán 87 család indult a tengerentúli új hazába. Az ezt követő években kitűnő termés volt Kanadában, úgyhogy a kitelepültek csak a legjobb híreket írhatták sorokról. Minthogy pedig a magyarországi visszatelepítés már nagyon vontatottan ment, 1909-ben ismét 78 család és 44 családfő (családja hátrahagyásával) kelt útra Kanada felé. A bukovinai magyarok Punnichy és Hapkins farmterelepeken, valamint a korábbi keletkezésű *Eszterháza*, *Székelyföld* és *Máriavölgy* nevű magyar telepeken kerestek otthont. A korábbi évek jó termése után nemsokára azonban rossz év következett. A korán beállt fagy teljesen tönkretette a termést. A telepesek egy része hitelezői szorongatására kénytelen volt ingóságait értékesíteni és földjük hátrahagyásával a közeli városokban, Hamiltonban és Reginában keresni menedéket. Itt is szerencsésük volt. A városi építkezéseknél, melyek éppen ez időben vettek lendületet, könnyen kaptak munkát, sőt Reginában olcsó házhelyhez és építési segélyhez juttatta őket a város. A nehéz mezeti munkát most sokkal könnyelmesebb étellel cserélhették fel, s a jövedelem is biztosabb volt. Ez az új életlehetőség híre ismét sok bukovinai magyart vonzott Kanadába. A világháború kitöréséig ugyszólván állandósult a kanadai kivándorlás.

A VILÁGHÁBORÚ UTÁN Dél-Amerikába irányult kivándorlási áramlat. 1924. évben Sztrigyszentgyörgyről öt család kelt át az óceánon Brazília felé és ott Sao Paulótól 800 kilométerre, az őserdő közepén megalapítja *Boldogasszonyfalvát*. Boldogasszonyfalva 1933-ban már 32 magyar családot számlál. Később megcsökken a telep lélekszáma s 1938-ban már csak 20 család él ott, amely közül öt család bukovinai származású. Az öt csángó család lélekszáma ma 28 fő.

A sztrigyszentgyörgyi amerikai kivándorlás nem volt elszigetelt jelenség. A főhatalmi változás után kisebb arányú népmozgalom észlelhető a Hunyad megyei

telepes községek csaknem mindegyikében. Így pl. a dévai csángótelepről 3 család 14 személlyel Észak-Amerikába vándorolt ki, 19 család pedig 62 személlyel Magyarországra költözött át. Belföldön Bihardiószegre telepedett át öt család. 11 család pedig szétszéledt az ország különböző területére. Többen telepedtek át e községekből a Zsil-völgyi bányavidékre is.

A bukovinai törzslakosság szintén újabb terjeszkedést tanúsított a háború utáni időszakban. Józseffalva mellett Kis-Józseffalva néven alakult új község 245 lakossal, Istensegítsről pedig a szomszédos Satu-Mare nevű román községbe telepedett át 200 lélek.

*

A BUKOVINAI TÖRZSLAKOSSÁG lélekszáma, amely a betelepedés idején 2.687 főt tett ki, a következőképpen alakult az 1880. évtől:

1880	9.887	1900	10.248	1920	13.827
1890	8.139	1910	11.860	1930	15.650

Mai lélekszámuk megközelíti a 17.000 főt. Ha e számhoz hozzáadjuk a jugoszláviai, erdélyi, magyarországi, kanadai, egyesült államokbeli és brazíliai csángók számát, melyet kerek összegben 15.000 főre becsülhetünk, a bukovinai székely népcsalád lélekszáma 32.000 fő körül mozoghat. A kis népcsalád Bukovinában románok, lengyelek és németek között, Erdélyben román, Jugoszláviában szerb, német és szlovák lakosságú vidéken, Kanadában és az Egyesült Államokban az angol-szász törzslakosság körében és Braziliában egy kialakuló új nemzet, a brazilok környezetében él.

A következőkben a szétszóródott népcsalád különböző települési területére jellemző egy-egy telepének társadalomrajzi képét nyújtjuk.

OBERDING JÓZSEF GYÖRGY